

ЗАПЛАЩАНЕТО НА ДЕПУТАТСКИЯ КОРПУС В БЪЛГАРИЯ 1879–1911 г.

Милко Палангурски

Българското общество, независимо от времето, нравите, политическата система, дори и от държавата, в която се развива, винаги е било особено болезнено чувствително на тема заплащане на своите чиновници, държавници и политически мъже, а в по-ново време и жени. Създал, развил и изковал националната си идентичност в условия на политически и икономически ограничения, българинът упорито споделя и много трудно се разделя с идеята, че умственият и политическият труд не са равнопоставени и стоят по-ниско в ценностната му скала от който и да е физически или търговски труд. Омразата към чиновническото, а и към цялата политическа система на Османската империя, има своето логично оправдание и пълно основание, но винаги, дори и през динамичните времена на възрожденския социален и културен подем, преклонението пред знанието и образованието се сковава в тежките букаи на дълбокото подозрение за незаслужено високо възнаграждение на онези, които се опитват да събудят, просветят и поведат нацията. Възрожденската, а и следосвобожденската интелигенция много добре познават тежките параметри на всенародно споделяните максими, като “акъл не искам, пари ми дай”. Достатъчно е да споменем отдавна станалия христоматиен пример с Петко Р. Славейков, един от най-ярките стожери не само на българската просветна действителност, а и на революционния взрив, довел до Освобождението. Поискал 1000 гроша заплата и храна за една година от първенците на с. Михалци, Търновско, и получил невероятния възмутен отговор за наглото му в техните очи искане да получава повече от селския говедар: “Ний за цялу ляту плащами на гуйдарю да ни пасе гuedта и пак не му даваме повече от двесто грошое, ем дий то да си гуйдар, а дий да си даскал?!”.¹

В такава обстановка и обществена нагласа, след Освобождението съвсем естествено възниква въпросът за заплащането на труда на новите български администратори, и особено на онези, които трябва да осъществят в практиката парламентарния проект, залегнал в конституционния текст.

* * *

Руските административни власти явно много добре и бързо опознават нравите на освободените “братушки”². В проекта за основен закон разходите на страната са достатъчно ясно разпределени и балансирани между отделните власти. Разбира се, това не се прави само заради настроенята на получилия свободата си народ, напротив, едва ли някой се съобразява особено с тях. Остава скучното им регистриране и документиране от страна на съвестни чиновници, а действителността се подчинява на общото модерно и демократично направление на системата, по която се изгражда страната. Князът получава своята “цивилна листа”, която го прави самостоятелен и независим фактор от попълзновението на радикални, републикански и егалитарни групи, характерни за общества в преход към модерното общество.

Не че либералните начело с П. Р. Славейков не се опитват да осуетят приемането на тази постановка поради нуждата от “по-зряло обмислюване”, а Петко Каравелов дори се изказва директно против вписването ѝ в основния закон, а Христо Стоянов предлага това да се направи от събранието, което ще избере княза, като изказва и надеждата, че и силите могат да се съгласят и погрижат за определена субсидия. Изказването на тримата най-дейни и винаги предварително договорили се либерални водачи не веща нищо добро за предложения от руската администрация текст. Но този път те не усещат, че прекаляват и не успяват да поведат събранието по крайните си възгледи. По-разсъдливата част от самите български “нотабили” нямат намерение да държат държавния глава в унижено финансово положение. Марко Балабанов прекъсва намеците за отхвърлянето на “княжеската плата” с думите, “че ний сме народ, който ще може да плаща на княза си и няма да прибегнем към субсидии като гърците” и че държавният глава “трябва да се поддържа с достолепие”, а не

както гръцкия крал Георг I, получаващ субсидии от европейските сили, за да може да се издържа като равнопоставен с другите държавни глави. Сполучливо попадение. Популизмът рухва пред възможното негативно за страната съпоставяне с другите от полуострова. Балканските сравнения карат първостроителите веднага да гласуват “цивилната листа” на княза, за “да може да се представи вътре и вън от княжеството”, но все пак не забравят да намалят предвидените му в руския проект един милион на 600 000 франка годишно³.

Правителството не може да прави бюджетни разходи без санкцията и контрола на народното представителство, като великодушно и съвкупно княз и министри получават правото да теглят кредит до един милион франка при “важни спънки” за свикването на парламента и до триста хиляди за непредвидени в бюджета пера, но и в двата случая при последващ контрол и одобрение от парламента⁴.

В цялата тази финансова конструкция особено място заема текстът на основния закон за заплащането на депутатите. Постановката на приетата конституция (чл.139) повелява, че “членовете на Народното събрание, които живеят не в същото място, гдето заседава Събранието, получават както наднични пари, така и всички пътни разходи за отиване и връщане. Колко ще бъдат разноските, това ще се определя по особен закон”. Доминиращият егалитаризъм на конституционните бащи не им позволява да видят едно, ако не явно противоречие, то поне принципно разминаване с приетия от тях основен закон. Членовете от 119–122 вменяват на парламента правото на изработване и гласуване на държавния бюджет. Те дори не дебатираат по своето решение, а буквално гласуват предложения от руснаците текст.

Другото непълно синхронизиране с духа и принципите на основния закон е фактът, че решаването на въпроса става чрез избирателния закон. Последният е предвиден в чл. 86 в Търновската конституция. Като органически закон към него е насочен и текстът на чл. 98, който задължава избирателния закон да предвиди начина на заместване на починали или напуснали събранието депутати. Но, както се вижда в текста на чл. 139, няма препратка към избирателния, а към “особен закон”. Самите първостроители в последния ден на своята дейност гласуват “Временни правила за избор на представителите на първото Обикновено Народно събрание” и практически предопределят, че това

ще става със закона за изборите, а не чрез друг закон или бюджета. В чл. 29 от Временните правила, след като се позовават на чл. 139 от Конституцията, първостроителите предвиждат “15 франка дневни пари за всеки ден, в който сесията на Събранието трае, и заплащането на пътните разходи от 50 сантима на премината верста”. Заплащането “всеки ден” дори противоречи на приетата в конституционния член формула “наднични пари”, но по-важното е, че няма точно определение на кои депутати трябва да се плащат дневни и пътни⁵.

Нещо повече, самата редакция на текста на чл. 139 е така направена, че не забранява изрично заплащане труда на онези представители, които живеят в мястото на сесията на парламента. Пълна неразбория, неясен текст и различно четене. Отгоре на това липсва и дискусия, поясненията от която да останат поне в протоколите на Учредителното събрание. Популизмът на повечето от участващите дейци и едва сформираните политически фактори предвещават дълги и упорити спорове и отлагане на окончателното решение на въпроса.

В Първото народно събрание не остава време за повдигане на въпроса, тъй като несъгласията между мнозинството и княза довеждат до неговото предсрочно разпускане. Но в следващото, при същото либерално надмощие, още в началото на първата сесия през пролетта на 1880 г. възниква проблем кой, как, къде и колко да заплаща за пътни на избраните народни представители. Възникват три казуса. Първият е, ще се заплаща ли на касираните депутати за времето, в което са в парламента, на следващо място е въпросът откъде ще се счита, че е тръгнал даден представител от избраните в повече от една околия, и накрая, как ще се процедира с тези, които са тръгнали от чужбина. При това някои от представителите не са получили сумите си още от есента на 1879 г. По предложение на П. Р. Славейков касираните трябва да получат своите средства, тъй като той смята, “че това ще да е по-справедливо”, тъй като сред отстранените има хора, които не са знаели за нередностите, поради които те са касирани. Парламентът бързо разрешава първия проблем. П. Р. Славейков бързо променя и малкото натрупана практика. В първото събрание се заплащат пътни от мястото на избора, а сега той налага за отправна точка местожителството на избрания. Пристигащите от чужбина получават пътните си от стъпването на българска територия. От името

на бюрото той се ангажира да разреши и въпроса с пътните и дневните от първото събрание, които по руска традиция са изплащани от местните власти⁶.

В края на сесията възниква и следващият въпрос. В две заседания, на 7 и 9 май 1880 г., парламентът води остра дискусия и дори преминава в режим на тайно заседание. На преден план излиза проблемът трябва ли чиновниците да получават своята заплата, докато заседават в парламента. Еленският представител Никола Михайловски предлага онези чиновници, които продължават да си вършат задачите в държавните учреждения, да получават и двете си заплати, но тези, които са извън столицата, само депутатското си заплащане, тъй като те не могат да изпълняват едновременно своите задължения. Той се опира на конституционния текст, където няма никакви ограничения за чиновниците. Подкрепен е от търновския депутат Минко Радославов и силистренския представител Петър Манолов, които смятат, че след като няма закон за чиновниците, забраняващ съвместяването на двете длъжности, е логично трудът им да се заплаща. Но идеята за справедливост отново е поставена на изпитание, тъй като сега пък чиновниците, работещи извън столицата, остават в неравностойно положение. Липсата на опит и на точни и ясни законодателни норми логично водят до поредната тежка ситуация.

Либералното мнозинство много трудно стига до формирането на точен и най-важното приемлив юридически казус, който да противостои на декларираната от Н. Михайловски позиция. Всички са съгласни, че две заплати са невъзможен лукс за българското съкровище, но тъй като и чиновниците, и парламентът се свикват с княжески указ, в чисто юридически план възниква проблемът дали те трябва да бъдат уволнени, или да си дадат оставката. При първата възможност Народното събрание отнема правомощия на княза и изпълнителната власт и окончателно се превръща в конвент, а за втората хипотеза няма никакво законово изискване.

Вече като председател на парламента П. Р. Славейков, вечният радикал, трябва да се превръща в майстор на компромиса – трудна задача за неговия манталитет и подготовка, но все пак успява да намери ключовата мисъл, като заявява, “че на онези депутати, които са чиновници, за тях останува на правителството да направи каквото ще”, а на

всички (без софийските) депутати да се заплаща предвидената във Временните правила сума. Той веднага е подкрепен от Сава Илиев, който е напълно прав, като стъпва на идеята, че “тук няма чиновници, тук всички сме депутати”, а чиновниците си имат “свое началство, от което са зели отпуск, това началство има да отчислява и да плаща, или не плаща, на Събранието принадлежи само да реши кой има право да добива наднични пари и кой няма, а за другите работи няма да се старее”. Разделението на властите се оказва спасителният за мнозинството бряг и той щеше да бъде достигнат много по-бързо, ако най-добре подготвените в юридически и политически смисъл сред тях не бяха прехвърлени в изпълнителната власт. Въпреки че на пръв поглед се очертава разрешение на този значително по-лесен проблем, на 9 май 1880 г., макар да се разисква и на тайното заседание, след продължилата открита дискусия, П. Р. Славейков предпочита да отложи още веднъж проблема с чиновническите заплати⁷.

Но най-важният въпрос, който повдига Н. Михайловски, е въпросът за спазване на чл. 139 от Конституцията. В качеството си на учредител той го тълкува като постановяващ твърда забрана на депутатите, живеещи в мястото на заседание на парламента, да получават заплащане. Много интересно обаче е тълкуването на Христо Самсаров и Трифон Панов, които правят разлика между записаните в списъка на гражданите, “постоянно живеят тука и имат работа, и онези, които са дошли или за малко време, или случайно и не знаят кога ще се преместят на друго място”. От своя страна еленският представител се опира на думата “граждани” в основния закон и категорично настоява да не се нарушава буквата на конституцията, а що се отнася до жителството, не е въпрос на постоянно или временно, а нещата според него опират до “града, в който някой живее”⁸. Старите османски традиции, липсата на закон за жителството и масовата вътрешна миграция спомагат и без това неизчистеният конституционен текст да навлезе още повече в спиралата на противоречията и тълкуванията.

Софийският народен представител иконом поп Тодор Митов настоява за равноправие при заплащането, като ключът за него е в думата “както” в конституционния текст. За Сава Илиев, севлиеВСКИ представител, такава е практиката по време на Учредителното събрание, когато всички получават дневни, а пътни тези, които живеят извън

Търново. Според трънския народен представител Христо Грънчаров въпросът може да се разреши само чрез съпоставка с руския текст. Филологическият разбор обаче довежда до друг спор – кой текст е валидният. За П. Р. Славейков това е българският текст, но след известно време сам признава, че “българският превод малко ни затруднява”, и представя за анализ руския. На базата на него той заключава, че “членовете, на които не е тука местожителството, получават суточни или дневни, а така също и прогонни пари, а ония, на които местожителството е тука, получават само суточните”⁹.

Вбесен от извъртанятия на П. Р. Славейков и либералните водачи, при загадъчното мълчание от страна на министрите, Н. Михайловски пуска в действие своето явно доста язвително красноречие: “Този член, който е така ясен, аз не знам по коя граматика и по коя академия да го изтъкуваме, защото тука по здрав смисъл казва, каквото има да се разбере”¹⁰. Либералните водачи започват да берат горчивите плодове на популизма и демагогията, владееща под тяхна диктовка в стария турски конак през пролетта на 1879 г. Мнозинството в парламентарната зала е налице, то е и дисциплинирано, опозицията касирана или просто прогонена от залата, но липсва достатъчна гаранция, че кардиналното разрешаване на проблема няма да доведе до тежки политически последици за Либералната партия. Подобен акт веднага ще даде в ръцете на опозицията достатъчно козове, с които партията да бъде разобличена и обвинена, че нейните депутати работят единствено за своите лични интереси. Острият политически поглед на П. Р. Славейков му показва, че след като е влязъл в ролята на говорител на мнозинството, няма друг изход, освен да призове към всеобхватно обмисляне на текста, за да “не изменим духа на закона”, като с това отлага развързката¹¹.

Развързка все пак настъпва след тайното заседание на Народно-то събрание. След категоричната декларация на Н. Михайловски, че “този въпрос го е решила конституцията”, никой от либералите не посмява да вдигне ръка за предложението на П. Р. Славейков да се пристъпи към вотиране в залата. На него му остава само да констатира, че “въпросът пада”¹².

Затова при гласуването на закона за избор на народни представители за Обикновено и Велико народно събрание през декември 1880 г.

дебатът отново започва. Спорът се концентрира около големината на заплащането и въпроса със заплатите на депутатите чиновници. Стефан Стамболов е първият, който взривява обстановката, като вместо предвидената от комисията, в която той участва, сума от 15 лв. предлага надницата да се редуцира на скромните 4 лв., тъй като “това е гордост, да си измежду 150 човека, посочени като представители на милион и половина души”. Тръгнали по пътя на популизма, либералните представители нямат друг избор. П. Каравелов търси съгласие за една средна сума от 8–10 лева на ден, като министър-председателят добавя, че е съгласен с икономията, “но да правим от Народното събрание средство за печалба, е много печално”, и доста песимистично завършва, че след като дори богатите търговци не идват, за да могат да водят своите ежедневни дела, при едно рязко намаляване ще се стигне до там, че “нито богати, нито търговци ще дохождат, но нито чиновници, ако се заплаща по тоя начин”. Всички изказващи се срамежливо отказват да се опрат на съществуващата практика и предложението на комисията, единствено Лазар Дуков, с математически способ доказва, че предвиденото заплащане е като за среден чиновник съобразно годишната му заплата. Но понеже е опозиционно настроен, само налива още по-голяма доза популизъм. Трябва севлиевският либерал Райчо Попов, верен привърженик на Ст. Стамболов, да вземе думата и да направи заключението, “че тогава ще се напълни нашата камара с таквиз хора чорбаджии, които ще гледат за своя частна полза, а не интересите на народа”. Ключовата дума е намерена, оправданието пред обществото, историята и народната нагласа е ефективно и след като Ст. Стамболов демонстративно оттегля своето предложение, парламентът гласува предвидената от комисията надница от 15 лева и 60 стотинки на изминат километър (вместо руската верста).

Чиновническите заплати, които постоянно са пред очите на депутатите, са обречени още преди дебата, тъй като по предложение на Еремия Гешев 39 народни представители от мнозинството искат да се разреши въпросът още в тази сесия. Има различни предложения – от четвърт до половин заплата, паралелно с тази на депутат. В края на краищата отново Ст. Стамболов, безспорният господар на парламентарната зала, надделява и прокарва текст, че чиновниците, избрани

за народни представители, трябва да получават своите депутатски надници, а заплатите си не¹³.

Последната поправка отпада с новия закон от 1882 г., който за пръв път кодифицира правилата за различните видове избори в страната. Доминираният от консервативно настроени политици Държавен съвет не страда от излишен популизъм и разрешава въпроса на базата на традицията и политическата смелост. Запазват се сумите от 15 лева за надница и пътните от 60 ст. на километър. Новото е, че и онези народни представители, които живеят в мястото на заседание на парламента, вече получават правото на по 10 лева на ден заседателни. Това разделение показва, че и пълномощенската власт не смее да се противопостави напълно на доминиращото тълкувание на текста на основния закон. Политическата воля на членовете на съвета стига до приемането на това по-малко заплащане, което е косвено признание, че така се нарушава Конституцията¹⁴.

По този закон се избират представителите само на III ОНС и на него по ирония на съдбата е възложено да възстанови старото избирателно законодателство като условие за преминаване отново към конституционен режим. Възстановяването на закона от 1880 г. премахва последната опция. Столичните народни представители не получават заплащане през първата извънредна сесия на IV ОНС, но в края на първата редовна сесия на парламента, в началото на декември 1884 г., въпросът е отново повдигнат и поставен на дневен ред. Срамежливостта и страхът от популистки дебат обаче правят повдигането и разрешаването на въпроса да изглежда по един комичен начин. Група народни представители правят запитване до ръководството на парламента по този повод. Ст. Стамболов, вече като председател на парламента, се налага да обяснява разликата между запитване и решение и настоява, че парламентарното ръководство е тълкувало закона така, както е тълкуван в I и II ОНС, и след като са избрани по закона, създаден от тях, няма никакво юридическо право да допусне подобно заплащане. Въпреки настроението на мнозинството той не допуска дебат и нарушение на парламентарните принципи и успява да убеди опонентите си, че трябва да внесат проект за решение.

На 15 декември 1884 г. сто и двама народни представители от всички парламентарни групи поставят подписа си под едно заявление,

искащо тълкуване на избирателния закон и поради факта, че във всички събрания се е плащано на тези депутати, трябва да се заплаща и на тях същата сума без пътните разходи. Последното не е вярно и макар да им е припомнено вече от председателя на парламента чрез Захарий Градинаров, те даже се опитват да избягнат дискусията. При 195 души народни представители подписалите се са повече от половината и ако се прибавят 22 софийски граждани, не е нужно въпросът да се разисква. Това е достатъчен повод да се развихрят дебати за законодателната отговорност на парламента, за опасността да се вземат решения въвн от парламентарната зала със силата на закон и най-вече, за нуждата от тълкуване на конституцията и избирателния закон, а тези, които са против предложенията, започват да търсят опора във вътрешния правилник на събранието. Налага се Ст. Стамболов да отлага разгорещения дебат за следващото заседание.

То е също толкова бурно, макар в общи линии всички да са съгласни да се заплаща и на столичните народни представители. Противниците се опират на буквалното четене на конституционния текст, а привържениците на идеята, че не може да се работи без заплащане и се прави разделение между народното представителство. Както се изразява Христо Дюкмеджиев, “ако е желателно тук да работим за патриотизъм..., то аз първи ще предложа да не получават депутатите пари. Имаме ли такива приходи, както имат тези в Европа? Нямаме! Като нямаме, трябва да получаваме и както ще работим ние, тъй ще работят и другите. Ако едните взимат, то трябва и другите”¹⁵. Европейските параметри винаги са били онзи непостижим блян, който се използва при оправдаване на по-голям или по-малък разход.

Проблемът е обаче как да се излезе от юридическия капан на закона и конституцията, които са действително доста разтегливи като текст. Човекът, който канализира въпросите, е Кръстю Мирски. Той много добре посочва, че първите две събрания не са позволявали подобно възнаграждение, а редактираният през 1883 г. закон от 1880 г., по който са избрани представителите, не предвижда такова нещо и единствената опора за решение може да бъде поставеният в III ОНС прецедент. Според него остава един единствен изход, синтезиран в неговото предложение от две точки. Първата, че заявлението трябва да се квалифицира като предложение съобразно чл. 109 от Конституцията,

и втората, че на основание чл. 139 от основния закон събранието решава “да се плати на всеки живущ в столицата народен представител освен представителите министри по 10 лева дневни пари”. Опитите заплащането да се изравни не се приемат от мнозинството, вероятно под влияние и на министър-председателя и на финансите П. Каравелов, близък с Кр. Мирски¹⁶.

По този начин парламентът решава въпроса половинчато, тъй като промяна в изборното законодателство не се извършва. Това предизвиква повдигането му още в първата сесия на V ОНС през 1887 г. Предложението идва от страна на ямболския депутат Видо Монов, който се обосновава с недостига на средствата, а и с факта, че много депутати се нагърбват и с други задачи, свързани с дейността на парламента. Вече като министър-председател Ст. Стамболов трябва да напусне обикновено популистката си позиция и заявява, че “може да се приеме да се увеличат дневните на 30 лева”. Това е един от малкото случаи, когато речта му е посрещната с тропане в залата. За него основната пречка да не се постигне това е големият брой депутати в парламента и никъде неизползваната формула 1 на 10 000 жители, след като и Гърция се отказва от нея. Изхождайки от тази си нагласа, през декември 1889 г., в последната си сесия, V ОНС гласува изцяло нов закон за изборите. Базирайки се на прецедента, законодателното тяло възстановява въведената от режима на пълномощията практика за заплащане на заседателни пари на всички участващи в парламентарната дейност. Добавката в закона е свързана и с развиващата се инфраструктура на страната, като пътуващите с железница или по вода вече получават билети за първа класа и за двата вида транспорт¹⁷. Всъщност правителственият законопроект предвижда всички депутати да получават по 15 лева, но народните представители, както и в IV ОНС, предпочитат да се запази разделението в заплащането, въведено през 1882 г от консерваторите¹⁸.

Спорът избухва, когато дряновският депутат, консерваторът д-р Минчо Цачев, един от най-видните стамболовистки противници, възкресява и прочита в залата отново текста на чл. 139 от Търновската конституция и предлага да не се плащат дневни на онези, които живеят в мястото на заседаване на парламента. Димитър Кознички ехидно го репликира, че като член на III ОНС е приел да получава определените

му пари, а Хр. Телбизов и Ст. Стамболов се наемат да оборят вносителя. Първият стъпва на прецедента, създаден вече от III и IV ОНС, а вторият тълкува основния закон, като анализирайки текста на чл. 139, посочва, че той може да се разглежда като задължение за задължително изплащане на наднични пари на извънстоличните народни представители, а въпросът с останалите е воля на парламента, тъй като не е изрично забранено да не се дават и на тях средства¹⁹.

Неясният и популистски текст на конституцията неминуемо създава постоянно противоречие между нуждата от финансиране на представителите и очакванията за идеалистично служене на страната, постоянното парламентарно присъствие и частния идеал. Не бива да се забравя, че дори онези от най-ревностните членове на Учредителното събрание, прокарали текста за различно заплащане и дори незаплащане на депутатския труд, не забравят да натопят не само ръката но и да напълнят цели кофи от парламентарната каса. Достатъчно е да си припомним случая с П. Р. Славейков, чиито невъзстановени на Народното събрание финанси се опрощават от стамболовистите. Затова и на 11 декември 1891 г. VI ОНС вдига заплащането на депутатския корпус по установената вече традиция за разделение, съответно на 20 и 15 лева²⁰.

След промяната на основния закон от IV ВНС с наредбата-закон за промяна на избирателния закон от 20 май 1893 г. Ст. Стамболов най-после успява да изравни заплащането на всички депутати, определяйки 20 лв. за всеки ден, докато трае сесията, и 60 ст. пътни разходи. Всъщност той се опира на новата редакция на чл. 139 от Конституцията, която е предвидена предварително да бъде редактирана. Според нейния нов текст вече всички представители получават дневни пари, а пътни онези, които не живеят в мястото на заседание на парламента²¹.

Въпреки че на 25 октомври 1893 г. народните представители от VII ОНС утвърждават княжеския указ за промяна, по време на дебатите на цялостния закон две седмици по-късно не минава без бурни спорове и предложения. Новото предложение не произлиза от Министерския съвет, а от комисията, докладваща закона, която предлага вдигане на пътните разноски на 80 ст. на километър, като се мотивира, че държавните чиновници получават тази сума, по-голяма

от тази на народните представители. В дискусиата няма разлика между опозиция и управляващи. До радослависта Петър Пешев се нареждат стамболовистите Андрей Башев, Димитър Кознички, които възприемат повишаването като излишно, докато други, като Йордан Йонов възприемат вдигането на тарифата за закономерно и отговарящо на действителните разходи. При гласуването на текста само 8 души не подкрепят увеличението.

Дебатът не се профанизира изцяло, тъй като пловдивският представител Божил Попов предлага вместо да се увеличават пътните, пет дена преди и след свикването на парламента да се плащат дневни пари, а опозиционният глас на VII ОНС Кр. Мирски застава зад предложението да се допълни членът така, че онези, които са в отпуск, да не могат да получават своите дневни. За това се опира на румънската практика. Настроението в залата е да не се приемат предложения, които не са минали на обсъждане през комисия, и те пропадат. Четиринадесет години, дълги дискусии и огромно количество парламентарно време са необходими, за да се стигне до еднакво заплащане на всички народни представители. Но това не означава, че повдигането на въпроса престава и депутатските дневни не са обект на политическата борба и спекулация. Егалитаризмът като мислене се оказва изключително жилаво явление в годините, а това, съчетано с нарочно и често безогледно използвания в агитацията сред избирателите популизъм, прави проблема национален и постепенно се превръща в характерна черта на социалното поведение и мислене.

Успял да уеднакви заплащането, министър-председателят трябва да се намесва при поредния опит на Анд. Башев да ограничи пенсионерите. Това е друга любима тема на част от парламентаристите, изключително загрижени за намаляване на разходите на бюджета, но само там, където има политически нерв, а не реална нужда. Последният, след като не успява да отнеме правото им на избираемост, прави опит да ги лиши или от парламентарното заплащане, или от пенсията. На Ст. Стамболов отново му се налага да чете лекция за същността на конституционната система в европейските държави и либералните постановки на българската практика. Борбата с подобно поведение винаги е трудна и неравнопоставена и до този момент няма сесия на

Народното събрание, когато да не е загубило поне един ден за подобни спорове.

Избирателният закон, приет от Народната партия през 1897 г., приема и оставя в практиката нивата на заплащане, достигнати по времето на Ст. Стамболов²². Но по стара традиция, дори при нов конституционен режим, никога не спящият популизъм не позволява това да стане без бурна дискусия. Видинският народен представител, прогресивнолибералът Георги Добринович, предлага две намаления – първо на всички народни представители на 15 лв., второ, на живущите в столицата на 10, Ат. Краев подкрепя първото, а за столичните жители предлага още по-ниска ставка – 5 лв. Не страдащият от финансови затруднения Христо Гендович, в остър конфликт с шуменския представител от дебата за ограничаване правото на избираемост на предприемачите, обявява, че предпочита “представителството” да “бъде даром”, като се получават само пътни, или, ако се заплаща, да не се плащат по 60 ст. за хотел и 30 ст. за порция храна, а “да покажат достолепието си като представители на народа”. Вбесен от хода на дебата като докладчик на текста, Ив. Ст. Гешов иска слагане край на разискванията, “които във всеки случай не са от естество да повдигнат престижа и достолепието на Камарата. Камарата и народните представители трябва да се поставят така високо, щото да не се занимават с такива въпроси”²³.

Следват тринайсет години, през които поне в законодателен план не се повдига въпросът за заплащането на народните представители. Чак през февруари 1910 г. демократическото мнозинство прави промяна в закона. Дневните и пътните остават същите, но се добавя възможността представителите да получават безплатна карта за първокласен билет за всяко време по железниците до края на мандата. Както винаги, варненският морален стожер на демократизма Кр. Мирски веднага реагира, че това е допълнение, което не е предвидено в Конституцията, и призовава да не се приема, въпреки да признава, че народните избраници имат нужда да пътуват в страната в изпълнение на своите задължения. Веднага в доводите му са включени примери от европейската история и от френския опит, определен от самите французи като “морален подкуп”, и от английската камара, в която депутат се е възползвал от правото си за безплатно изпращане на

пощата за печелене на средства. И призовава мнозинството да не нарушава конституционния текст и да се превърне в “защитник на политическия морал”. Трудната ситуация в която изпада мнозинството, идва от една поправка в закона за бюджета, гласуван в края на 1909 г., където тези средства са предвидени, а самият Кр. Мирски признава, че вече и той се е възползвал да изучи страната и е посетил комай всички населени места, които може да се достигнат с железниците и с депутатската карта. Подложен на присмех, блюстителят на морала признава, че “ако си върна картата преди такъв закон, ще кажете, че този човек не е с ума си, защото и аз живея на земята, а не на небето”. Единственият, който го подкрепя, е демократът, бъдещият академик Димитър Мишев, народен представител от Видин, който също застава зад позицията, че се нарушава основният закон, но за разлика от варненския си събрат поне не взема карта за пътуване.

В противовес е почти цялата зала, като най-аргументиран е сливенският представител Хр. Дограмаджиев, за когото “всеки законодател трябва да познава България”. Той припомня, че когато е правена конституцията, железница до столицата няма. На това Д. Мишев опонира, че може да запишат и използване на аероплани, без да подозира, че бъдещата технологична революция и развитие ще направят това ежедневие. Спорът приключва Александър Стамболийски, безспорният лидер на демагогията в парламентарната зала, което пък му помага да изработи приемлива формула, и заявява, че земеделците приемат това, защото искат представителите да бъдат “истински контролор на изпълнителната власт”. Подкрепен от Атанас Краев и Георги Данаилов, Димитър Каранешев, позоваващи се на опита на Германия и Белгия, министър Михаил Такев успокоява противниците на члена, че “те са чисти пред общественото мнение”, и призовава останалите да гласуват. За тяхно успокоение обяснява, че Министерският съвет и без това дава безплатни билети на една огромна категория чиновници при изпълнение на служебните им задължения и парламентът може да се възползва от правата си на законодател.

Популисткото политическо поведение, винаги избуяващо при обсъждането на въпроса, кара видинския демократ Манол Златанов да заключи тъжно, че “ние сме виновни, че изпаднахме в едно карикатурно положение”, и споделя, че неслучайно зевзеците вече предлагат

въвеждането на трамвайни билети за софийските представители, за да могат да ходят на работа, като компенсация за пътните, които другите получават. Апелът му към политическите сили е обаче значително по-сериозен и точен. “Партиите сами развалят програмите си – заключава той. Обещаваме безплатна медицина, безплатна защита..., всичко безплатно, дразним народа с обещания за туй, за онуй, а тук поставяме и признаваме реалната нужда”. Второ поколение каравелист, възпитан в семейството на учредител, юрист по професия, близък приятел на Алеко Константинов, винаги поддържащ идеята за открития дебат, този път не издържа на принципите си и ужасен предлага прекратяване на пренията²⁴. Над тридесет десетилетия са изминали от времето на повдигане на въпроса и опитът му да бъде уреден законово, политически и по обществено приемлив начин. Разбира се, бурните дебати от първите години на конституционния режим с течение на времето започват да придобиват по-цивилизован и европейски вид. Но в пленарната зала никой и никога не успява да уплътни изцяло пролуките за перманентно нахлуващия популистки вятър.

* * *

Така в навечерието на Балканските войни окончателно се изгражда системата за заплащане на надничните и пътните средства на народните представители. До налагането и до създаването на ясни правила се извървява изключително дълъг и лъкатушен път. Популизъм и реалност, противоречия между частен и държавен интерес, тежки вътрешни и интелектуални конфликти, разминаване между обществени очаквания и необходимост – всичко това съществува в различните времена и в различен интензитет, влияе се и е в зависимост от ситуацията, доминираща в момента при взимане на реалните решения.

Направеният тук анализ само на парламентарните прения и законодателни решения показва категорично, че българското общество в зависимост от своята социална и интелектуална база в общи линии никога не напуска своето дълбоко вкоренено подозрение, че народните представители вземат прекалено много пари, които са несъразмерно повече от количеството и качеството на извършваната от тях дейност. И ако това се показва в официалните документи, произлизащи от парламент и правителство, то няма нужда от голямо въображение, за да се

разбере обществената нагласа, и особено журналистическото отношение. Никой не може да разбие представата, че парламентарното представителство е форма на осигурено благополучие. Първоначално като възможност за получаване на директно заплащане, впоследствие като възможност и за стопански гешефт чрез използване на влияние с помощта на изпълнителната власт и разпределението на държавния бюджет.

Действително в очите и представите на българския земеделец, надница от 15–20 лева за половин ден работа е просто огромна сума, която няма никакво оправдание. С тези пари през първите следосвобожденски години може да се закупи декар земя. Привеждам този пример, тъй като в този момент за над 85% от населението земята е основното средство за производство и гарант за икономическа стабилност при бурните водовъртежи на пазарната икономика. В края на изследвания период обаче за това са нужни пет дена заседателни²⁵.

От друга страна, съпоставени с най-големите заплати, осигурявани от държавния бюджет, те са минимални. При шейсет дена сесия, предвидена в конституцията, на един депутат след 1891 г. се падат 1200 лв. годишен доход, или 100 лв. средномесечно. Дори да се изчислят и дните на удължените и извънредните сесии, трудно може да се твърди, че народен представител може да си осигури прилично ниво на живот, ако разчита само на парламентарното си възнаграждение. През 1912 г. това е по-малко от заплатата на околийски фелдшер, като дори полковите капелмайстори получават по-голяма месечна заплата. Най-високите бюджетни заплати – на министрите – са от 1250 до 1500 лв. месечно. Последното е много показателно – на бюджета на страната един народен представител тежи 10 пъти по-малко от министър-председателя.

Несравними са доходите на парламентаристите с доходите на адвокатите – най-добре заплатените от свободните професии. Най-изтъкнатите от тях в края на изследвания период декларират дори по 40 000 лв. годишен доход. Друг е въпросът, че това обикновено са парламентарните лъвове²⁶.

Това обяснява защо по-голямата малка част от народните представители са представители на свободните професии и предприемачите. Но дава отговор и на друго – защо немалка част от тях са готови

да превърнат депутатския си мандат в “краткосрочна далавера” с дългосрочен личен ефект. Както се изразява обвиненият в престъпление по “деклозиеровата афера” Христо Янков: “Депутатството – това е една далавера. Глулав е оня, който не го ползва, щом му се удаде случай”²⁷. Ясно и категорично, прекалено точно – никаква нужда от коментар. Съблазните на властта отдавна изтикват на заден план прословутите депутатски надници.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Славейков, П. Р.** Съчинения, т.3, С.,1979, с.18–19.

² Достатъчно е да се споменат отличните наблюдения по този повод, направени от страна на руските администратори, цитирани от **Владикин, Любомир.** История на Търновската конституция. С., 1994, с. 51–53.

³ **Дневници** на Учредителното събрание от 1879 г. С., 2004, с. 194–195.

⁴ **Конституция** на Българското княжество. Търново, 16 априлий 1879 г.

⁵ **Алманах** на българската конституция. Пловдив, 1911, 126–135.

⁶ **Стенографски Дневници (СД) П ОНС, I р.с.** с. 111–112.

⁷ СД П ОНС, I р.с., с. 378–385.

⁸ СД П ОНС, I р.с., с. 373

⁹ СД П ОНС, I р.с., с. 374–375; Сам Марин Дринов, на когото е възложено с помощта на Ив. Гюзелев, П. Генчев, Р. Каролев и Й. Ковачев да направи точен превод на руския текст на български, подчертава, че при превода поради бързината са се вмъкнали “някои нередовности”. **Алманах** на, с. 25;

¹⁰ СД П ОНС, I р.с. с. 375.

¹¹ СД П ОНС, I р.с., с. 376.

¹² СД П ОНС, I р.с., с. 384.

¹³ СД П ОНС, II р.с. кн. III, с. 109–115; ДВ, бр. 95, 23.XII.1880.

¹⁴ **Български закони** за избор на народни представители. С.,1994, с. 63.

¹⁵ СД IV ОНС, I р.с. кн. II, с. 263.

¹⁶ СД IV ОНС, I р.с., кн. II, 261–263.

¹⁷ СД V ОНС, I р.с., с. 638; ДВ, № 17, 22. I. 1890 г.

¹⁸ СД V ОНС, III р.с., кн. I, с. 205–206, 282.

¹⁹ СД V ОНС, III р.с., кн. I, с. 290–291.

²⁰ СД VI ОНС, II р.с., кн. IV, 136–137, кн. V, с. 58–59; ДВ, № 5, 9.I.1892 г.

²¹ ДВ, № 107, 24.V.1893 г. За промяната на конституцията през 1893 г. Вж. **Гешева, Й.** Държавната институция Велико Народно събрание 1979–1911. С., 2001, 163–191.

²² ДВ, № 91, 30.IV.1897 г.

²³ СД. IX ОНС, I р.с., кн. III, с. 399–401.

²⁴ СД XIV ОНС, III РС, с. 4215–4222.

²⁵ **Икономика** на България до социалистическата революция. С., 1969, с.330;

²⁶ **Беров, Л.** Материално положение на интелигенцията в България между двете световни войни. – Исторически преглед, 1988, 12, 3–21.

²⁷ **Марков, Г.** Нашумелите международни афери на третото българско царство. С., 1998, с. 214.